

ІСТОРІЯ. ПРАВОНАВСТВО

УДК 94(07):373.5.016 – 053.5

DOI: 10.37026/2520-6427-2020-103-3-118-121

Ірина БОНДАР,

старший викладач кафедри історії України

Рівненського державного гуманітарного університету

СИСТЕМА ЗАВДАНЬ ІЗ ФОРМУВАННЯ КРЕАТИВНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ

Статтю присвячено проблемі формування креативності старшокласників у процесі навчання історії. Запропоновано систему пізнавальних завдань як засобу формування креативності, теоретично обґрунтовано доцільність їх використання на уроках історії. Окреслено методичні особливості даного процесу.

Ключові слова: креативність, формування креативності, старшокласники, система завдань, творчі завдання, історія.

Стаття посвячена проблемі формування креативності старшокласників в процесі навчання історії. Предложена система познавательных задач как средства формирования креативности, теоретически обоснована целесообразность их использования на уроках истории. Определены методические особенности данного процесса.

Ключевые слова: креативность, формирование креативности, старшокласники, система заданий, творческие задания, история.

The article devoted to the actual topic of formation of creativity of senior pupils. On the basis of theoretical and methodical principles the system creative tasks and methodology of forming creativity of senior pupils in the history studying is developed.

The author specifies of the necessity of creation of creative educational environment. Main principles, methods and ways, means and forms of the work are defined to help in the formation of creativity in the lessons of history of senior pupils. The development of psychological and pedagogical bases for constructing tasks for the formation of creativity allowed to distinguish their types (intellectual-creative, activity, emotional-value) and levels (constructive, constructive-creative, creative). Each type of task contains the following subtypes: the number of participants, the form of execution. The author determines the criteria for the use of didactic materials: thematic and semantic unity; psychological; culturological; competence; emotional. The method of applying the system of tasks for the formation of creativity involves the following stages: actualization of basic knowledge, awareness of the connections between the facts, formulation of the hypothesis, search for the necessary information;

verification of the arguments of the arguments and self-assessment of the results of the solution.

The system of tasks for the formation of creativity allows the teacher to take an individual and differentiated approach to learning, to make their activities more technological, to modify it depending on the level of preparation of the class and the complexity of the educational content.

The author outlines and in theory grounds application of creative tasks as to the means of forming of creativity on the lessons of History. The article identifies the methodological features of efficiency of this process.

Key words: kreativnost', formation of creativity, senior pupils, system tasks, creative tasks, history.

Постановка проблеми. У контексті пріоритетних завдань розвитку сучасної національної освіти виникає необхідність модернізації освітнього процесу з метою забезпечення належних умов для розвитку та розкриття потенціалу особистості як основи повноцінної реалізації в усіх сферах життєдіяльності, здатної до саморозвитку і самонавчання.

Означені завдання актуалізують необхідність підготовки випускника, здатного виявляти стійкі знання, приймати оригінальні, нестандартні рішення у різних життєвих ситуаціях, бути мобільним і конкурентоздатним на ринку праці. У зв'язку з цим особливого значення набуває проблема формування креативності старшокласників у процесі навчання історії, необхідність його теоретичного і методичного забезпечення. Саме тому оновлення методичного інструментарію, пошук шляхів, засобів, методів і технологій формування означеної якості є актуальним.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Проблема здатності до творчої діяльності, методичні аспекти даного процесу активно досліджуються психологами, вченими-дидактами, методистами, а також викликають неабиякий інтерес в учителів.

Сутність креативності, умови процесу її формування та розробка відповідних методик розглядається у низці праць, які висвітлюють:

- тлумачення поняття «креативність» та її структуру, зміст критеріїв креативності (Дж. Гілфорд, В. Дружнин та ін.);

- принципи заохочення креативності (П. Торренс);
- розвиток творчих здібностей та творчого мислення учнів (В. Андреев, В. Давидов, І. Лернер), їх самостійності та творчої ініціативи (С. Сисоєва, О. Стражев, Г. Щукіна та ін.);

- питання модернізації змісту освіти (К. Баханов, К. Галлахер, О. Пометун, Р. Страдлінг, О. Удод та ін.), зокрема концепції креативної домінанти змісту освіти (В. Краєвський);

- методику зростання пізнавального інтересу, розвитку історичного мислення, формування вмінь, що забезпечують набуття досвіду творчої діяльності у процесі навчання історії (О. Баханов, А. Булда, В. Комаров, Т. Ладиченко, С. Терно, О. Турянська та ін.).

Незважаючи на те, що більшість авторів вказують на важливість набуття школярами досвіду творчої діяльності як ключового фактора їх успішності в навчанні та утвердження статусу учня як самостійного суб'єкта навчальної діяльності, науково-методичні проблеми формування креативності старшокласників у практиці навчання історії залишаються недостатньо розробленими.

Мета статті – теоретично обґрунтувати доцільність застосування системи завдань як засобу формування креативності старшокласників, окреслити методичні особливості її застосування у процесі викладання шкільних курсів історії.

Виклад основного матеріалу. Виклики інформаційного суспільства диктують необхідність розроблення освітньої стратегії на компетентнісній основі, оновлення змісту та внесення системних корективів в організацію навчання історії в школі, орієнтованого на розвиток та розкриття потенціалу особистості, здатної до саморозвитку і самонавчання. На розв'язання принципово нових завдань спрямовують Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті, Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 р., Рекомендації Ради Європи щодо викладання історії у ХХІ столітті, програми з історії для закладів загальної середньої освіти.

Реалізація визначених у законодавчих і методологічних документах мети і завдань спонукає науковців і практиків до пошуку продуктивних підходів у формуванні якостей, необхідних для опрацювання та засвоєння нової інформації, розвитку творчого стилю мислення і поведінки, здатності до самостійної продуктивної діяльності. Зазначене вище вказує на необхідність формування креативності школярів у процесі навчання історії. У психолого-педагогічних дослідженнях даний феномен тлумачать як динамічну особистісну характеристику інтегрованого характеру, яка визначає здатність творчо мислити і діяти та є умовою самореалізації особистості. Креативність характеризується наявністю творчої ініціативи, здатністю визначати проблему, бачити шляхи її розв'язання, оригінальністю, своєрідною відкритістю досвіду, чутливістю до нового, можливістю відійти від шаблону, тобто здатністю до швидкого та ефективного вирішення різноманітних завдань [5].

Креативність пов'язана практично з усіма рисами особистості та проявляється на різних рівнях (несвідомому, свідомому) як в індивідуальній діяльності, так і в соціально-рольовому плані. Особливого значення набуває процес формування креативності

в підлітковому віці, коли відбувається активне становлення особистості. У цей період психіка учня знаходиться в стадії активного формування. Більшість учених вважають цей вік знаковим у розвитку творчих здібностей та пошукової активності. Старшокласників вирізняє інтенсивний розвиток логічного мислення, підвищена пізнавальна активність, поява нових мотивів навчання. Саме це впливає на пізнавальні процеси та інтелект у цілому та створює передумови самостійної творчої діяльності учнів.

Означене вище вимагає створення освітнього середовища, що проєктує розкриття креативності старшокласників, адже освітня діяльність учнів та її результати напряму залежать від створення відповідних умов.

За нашими спостереженнями, прослідковується певний взаємозв'язок між змістом, що вивчається, і розвитком особистості учня: з одного боку, зміст, який підлягає засвоєнню, вимагає високого рівня розумової діяльності, а з іншого – спрямований на їх розвиток. Ефективність цього процесу, на нашу думку, значною мірою залежить від організаційних форм і методів навчання, їх творчого спрямування на розвиток креативного потенціалу.

Аналіз змістового компонента шкільних курсів історії виявив потенційні можливості для формування креативних якостей особистості учня у процесі навчання. Закладений у програмі освітній потенціал дає змогу добирати такі пізнавальні завдання, що забезпечують найефективніше використання змісту кожної теми для розвитку мотивів, характерологічних особливостей, умінь і психічних процесів, які зумовлюють здатність учня до творчості. Ми погоджуємося з ученими, які вважають, що для повноцінного розвитку творчої особистості доцільно використовувати комплекс навчально-виховних та організаційних заходів, які варто здійснювати впродовж тривалого часу.

Ці заходи необхідно розпочинати зі створення відповідного розвиваючого середовища, що забезпечить набуття старшокласниками вмінь самостійно вирішувати проблеми, знаходити нові рішення, застосовувати набутий досвід у нестандартних ситуаціях тощо. Перераховані здатності школярів формуються за допомогою спеціальних дидактичних завдань, що забезпечать найбільш ефективне використання змісту навчального предмета для розвитку мотивів, характерологічних особливостей, умінь і психічних процесів, які їх обумовлюють. У старшому шкільному віці слід використовувати спеціальні завдання, втілення яких вимагає актуалізації у процесі самостійної продуктивної діяльності всієї гами якостей та здібностей особистості. Однак цей процес має бути добре організований, програмно та методично забезпечений.

Зупинимось детальніше на розгляді навчальних завдань. Український педагогічний словник *навчальне завдання* трактує як різноманітні за змістом і обсягом види самостійної навчальної роботи, що виконуються учнями за вказівкою вчителя; обов'язкову складову процесу навчання та важливий засіб його активізації [3, с. 128].

У наукових працях також знаходимо опис класифікацій навчальних завдань, серед яких у контексті нашого дослідження особливий інтерес становлять творчі. Вчені визначають їх як структурну одиницю творчої діяльності, що забезпечує її успішність.

Під *творчим завданням* у науковій літературі визначається специфічна форма організації навчального матеріалу, за допомогою якої педагог створює творчу ситуацію, прямо чи опосередковано задає мету, умови та вимоги до початкової діяльності, в процесі якої учні активно оволодівають знаннями та вміннями, розвивають особистісні якості [1]. Вчені відзначають їхню пізнавальну (спрямовані на отримання нових знань) і практичну (передбачають оволодіння учнями вміннями здійснювати творчу діяльність) цінність.

Нам імпонує позиція С. Сисоєвої, яка виокремлює творчу задачу (навчально-творчу) як форму організації змісту навчального матеріалу, що передбачає діяльність учня у два етапи: формулювання проблеми та її розв'язок. Авторка вказує на спрямованість таких задач на розвиток творчих можливостей учнів [9].

У ході дослідження нами було виявлено, що процес конструювання творчих завдань повинен урахувати те, що розвиток мислення школярів визначає характер навчальної діяльності (від репродуктивного до творчого). Так, згідно з дослідженням Б. Блума учні послідовно досягають шести рівнів мислення (знання, розуміння, застосування, аналіз, синтез, оцінка), що характеризуються здатністю виконувати пізнавальні завдання (від дослісного відтворення змісту навчального матеріалу до самостійної постановки та вирішення проблемного завдання) [2].

Погоджуючись із наведеними визначеннями, ми розглядатимемо завдання на формування креативності старшокласників як різні за змістом і обсягом види самостійної навчальної роботи, що виконуються учнями за вказівкою вчителя, для виконання яких потрібно сформулювати нові правила, в результаті чого створюються об'єктивно чи суб'єктивно нові продукти діяльності (створення оригінальних задумів та нових ідей). Під час виконання означених завдань передбачають такі процедури творчої діяльності: самостійне перенесення знань і вмінь, що були вже засвоєні раніше, в нову ситуацію; бачення нової проблеми у звичайній ситуації; бачення нової функції об'єкта; пошук альтернативи рішення або способу вирішення; комбінування відомих способів рішення у новій ситуації.

Науковці стверджують, що для формування міцної основи знань і вмінь потрібна наявність системи навчальних завдань. Натомість відсутність такої системи, тобто безсистемність, спричинює поверхові знання, які учні не зможуть застосовувати в нових навчальних і життєвих ситуаціях. Система – це сукупність взаємопов'язаних і взаємообумовлених елементів. Система вирізняється упорядкованістю, цілісністю, наявністю закономірностей у побудові, функціонуванні та розвитку.

Отже, для реалізації завдань формування креативності учням необхідно подавати не окремі завдання, а систему завдань, що має стати основою творчої діяльності при вивченні кожної теми в курсі історії.

Система завдань на формування креативності має відповідати таким вимогам: будуватися згідно з цілями навчання; сприяти формуванню предметної компетентності; бути варіативною та в комплексі забезпечувати вироблення в учнів загальнонавчальних і спеціальних умінь та навичок; поступово ускладнюватися за рівнем творчості (матеріалізації задуму розробленого іншими, самостійна розробка задуму, здійснення самостійного формулювання умов завдань задуму та його розв'язок) і кількістю пізнавальних кроків, необхідних для їх розв'язання.

Розроблення психолого-педагогічних основ конструювання завдань на формування креативності дозволило виокремити їх *типи* (інтелектуально-творчий, діяльнісний, емоційно-ціннісний) та *рівні* (конструктивний, конструктивно-креативний, креативний). Кожний тип завдань також містить *підтипи*: за кількістю учасників та за формою виконання.

Проаналізуємо їх докладніше.

Система творчих завдань із формування креативності старшокласників

Типи:

- *завдання інтелектуально-творчого типу* – проводяться безпосередньо після ознайомлення учнів із теоретичним матеріалом для перевірки рівня засвоєння знань історичних фактів, понять, знань історичних зв'язків (*створення словесного або письмового продукту: інтерв'ю, реклама, допис у словнику, газетний допис, історичне оповідання, складання кросвордів, вікторин, приказок, написання родоводу, написання сценарію фільму*);

- *завдання діяльнісного типу* – спрямовані на розвиток знань алгоритму творчої діяльності та вмінь її організувати; подекуди потребують створення «ситуації пошуку», «ситуації творчості» (*розробка повідомлення, доповіді; проведення семінарів; складання сценарію конкурсу; проведення колективних лабораторно-практичних робіт; підготовка творчих завдань для інших учнів; завдання на аналіз достовірності історичного документа; складання портфоліо; підготовка елементів уроку; проведення презентацій, проєктів*);

- *завдання емоційно-ціннісного типу* – передбачають конструювання ситуації вибору, пошук суті історичних зв'язків, способів діяльності; вимагають готовності до самостійної особистісної оцінки подій минулого, сьогодення, діяльності історичних осіб тощо (*складання історичних портретів; проведення «судів»; виконання рольових завдань; проведення диспутів; проведення індивідуальних лабораторних робіт; завдання на аналіз політичних документів (конституція, політичні програми тощо); рецензування; есе*).

Рівні:

- *конструктивний* – завдання (матеріалізації задуму розробленого іншими), які проводяться безпосередньо після ознайомлення з основним фактичним та теоретичним матеріалом для з'ясування рівня засвоєння інформації та знання правил її аналізу (*сформулюйте основну думку джерела; назвіть факти, які доводять основну думку джерела; побудуйте план відповіді; сформулюйте запитання для самоконтролю та взаємоперевірки; співставте факти; складіть алгоритм пошуку рішення історичної ситуації; проведіть аналогії; уведіть до тексту пропущені, на вашу думку, елементи-факти, хронологію, поняття тощо*). Вирішення завдань цього рівня передбачає володіння учнями знаннями та вміннями формувати висновки, знання алгоритму розв'язку завдання, добір фактів для обґрунтування позицій, суджень;

- *конструктивно-креативний* – завдання (самостійна розробка задуму), спрямовані на розвиток умінь аналізувати, систематизувати, порівнювати, доводити, висувати гіпотези тощо (*сформулюйте гіпотезу; встановіть причинно-наслідкові зв'язки; охарактеризуйте сутність явища; з'ясуйте характер події, явища, процесу; встановіть протиріччя; визначте лінії порівняння історичних подій, явищ*). Вирішення завдань цього рівня передбачає володіння учнями знаннями та вміннями усвідомлювати проблему (протиріччя, конфлікт) і необхідність пошуку

нових знань для її рішення, розробляти план вирішення проблеми;

- **креативний** – завдання (здійснення самостійного формулювання умов, завдань задуму, його розв'язок), розраховані на варіативність і передбачають самостійний пошук рішення (*формулювання власної позиції та її представлення, аргументація її добутими фактами; виконання лабораторно-практичної роботи без детальної інструкції; підготовка і захист проєктів (індивідуальних та колективних); підготовка і захист науково-дослідної роботи; виконання «рольового» завдання*). Вирішення завдань даного рівня передбачає володіння старшокласниками вміння застосовувати здобуті знання у нестандартних умовах, здійснення самостійного формулювання завдань задуму, їх розв'язання.

Підтипи:

- **за кількістю учасників:** індивідуальні й групові;
- **за формою виконання:** усні та письмові.

В основу розробки запропонованих завдань було покладено дидактичні матеріали, що відповідають таким критеріям:

- **тематично-змістової єдності** (урахування тематики, змісту, доступності, новизни та актуальності);
- **психологічний** (урахування рівня розвитку вікових особливостей та пізнавальних можливостей учнів);
- **культурологічний** (здатність тексту формувати культурологічну компетентність учнів);
- **компетентнісний** (здатність формувати базові та предметні компетентності);
- **емоційний** (здатність викликати співпереживання сенсів минулого).

Методика застосування системи завдань на формування креативності передбачає такі *етапи*:

- 1) актуалізація опорних знань (фактів, ключових понять, тобто вихідних даних, необхідних для сприйняття й усвідомлення змісту творчого завдання);
- 2) пошук та усвідомлення зв'язків між фактами, тенденцій, смислів, явищ минулого;
- 3) формулювання припущення (гіпотези) (моделювання, конструювання історичної ситуації);
- 4) визначення шляхів вирішення завдання (оцінка наявності базових даних для вирішення завдання, визначення напрямів пошуку необхідної інформації);
- 5) винайдення «технології» розв'язання творчих завдань;
- 6) застосування технології розв'язку;
- 7) перевірка доказовості аргументів і самооцінка результатів розв'язку.

У ході дослідження встановлено, що ефективність застосування системи творчих завдань залежить від певних умов, а саме:

- творчі завдання повинні застосовуватися у навчальному процесі систематично та постійно ускладнюються;
- модифікуватися залежно від рівня складності навчального матеріалу і рівня підготовки класу;
- забезпечення включеності кожного учня у процес творчості з урахуванням його індивідуальних особливостей;
- створенні позитивної емоційної атмосфери на уроці;
- забезпечення продуктивної комунікації.

Ефективність застосування системи забезпечується систематичним залученням учнів до вирішення творчих завдань і реалізується завдяки проблемному викладу, частково-пошуковому та дослідницькому методам, які передбачають постановку проблеми, створення та розв'язання проблемної ситуації,

усвідомлення та прагнення її подолання, що стає мотиваційним чинником у навчанні.

Висновки. Отже, зважаючи на викладене вище, зазначимо, що креативність не тільки відіграє важливу роль у формуванні ключових та предметних компетентностей, а й є запорукою життєвого успіху особистості, адже проявляється у творчому підході до опрацювання інформації, в здатності розв'язувати навчальні проблеми й ухвалювати оптимальні рішення, оригінально виходити із нестандартних ситуацій, творчо взаємодіяти у професійній діяльності. Зокрема, у педагогічному аспекті важливим є визначення завдань і очікуваних результатів навчання, пов'язаних із формуванням креативності й розробленням методичного інструментарію (засобів, методів і технологій).

Крім того, система завдань на формування креативності дає змогу старшокласникам досягати високих освітніх результатів, а вчителів – здійснювати індивідуальний та диференційований підхід до навчання, робити свою діяльність більш технологічною (модифікувати залежно від рівня підготовки класу та складності навчального змісту), перетворювати такі завдання на інструментарій для розробки уроків різного типу.

Пропонована система завдань, що відповідає вимогам чинних програм з історії, заслуговує на увагу ще й тому, що має широкі можливості для використання у процесі актуального сьогодні дистанційного навчання.

Представлене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми, зокрема **подальші наукові пошуки** плануємо спрямувати на розроблення й впровадження в освітній процес цілісної моделі технології формування креативності учнів, що включатиме цілепокладання, визначення проміжних цілей, методичних підходів до організації навчальних занять з історії у старшій школі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андреев В. И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности. Казань, 1988. 78 с.
2. Блум Б. Таксономія освітніх цілей: сфера пізнання. URL: <http://osnova.d-academy.com.ua/taksonomiya-bluma/> (дата звернення: 01.06.2020).
3. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 374 с.
4. Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/54258 (дата звернення: 01.07.2020).
5. Лернер И. Я. Развитие мышления учащихся в процессе обучения истории : пособие для учителей. Москва : Просвещение, 1982. – 191 с.
6. Маслоу А. Г. Новые рубежи человеческой природы / под общ. ред. Г. А. Балла, А. Н. Киричука, Д. А. Леонтьева; пер. с англ. Москва : Смысл, 1999. 425 с.
7. Моляко В. А. Психология решения школьниками творческих задач. Київ : Радянська школа, 1983. 94 с.
8. Навчальні програми для 10–11 класів. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv/> (дата звернення: 01.07.2020).
9. Сисоєва С. О. Підготовка вчителя до формування творчої особистості учня. Київ : Поліграфкнига, 1996. – 406 с.
10. Хуторской А. В. Современная дидактика : учеб. пособ. Изд. 2-е, перераб. Москва : Высшая школа, 2007. 639 с.

Дата надходження до редакції: 10.07.2020 р.